

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

RESEARCH OF INTERRELATION OF JUSTICE AND RESPONSIBILITY IN PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECT

Ковальова О.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноосвітніх дисциплін
Бориспільського інституту муніципального менеджменту
Міжрегіональної академії управління персоналом*

У статті актуалізується філософсько-правове дослідження зв'язку справедливості та відповідальності. Доводиться, що зв'язок відповідальності та справедливості виражається не лише в характері людини, а й у її почуттях, сприйнятті, усвідомленні, світогляді, свідомості й у різних проявах поведінки.

Ключові слова: справедливість, відповідальність, громадянське суспільство, держава.

В статье актуализируется философско-правовое исследование связи справедливости и ответственности. Доказывается, что связь ответственности и справедливости выражается не только в характере человека, но и в его чувствах, восприятии, осознании, мировоззрении, сознании и в различных проявлениях поведения.

Ключевые слова: справедливость, ответственность, гражданское общество, государство.

Updated the philosophical and legal basis of the research context of fairness and responsibility. It is shown that the relationship of responsibility and justice is expressed not only in the nature of man, but his feelings, perception, awareness, world view, consciousness and various forms of behavior.

Key words: fairness, responsibility, civil society, government.

Актуальність теми. Від дотримання суб'єктами суспільних відносин ключових принципів права безпосередньо залежить і своєчасна, правильна та ефективна реалізація нормативно-правових приписів у практичній діяльності та їх дійовий регулятивний вплив на ці самі відносини. Правові принципи – не пасивне відображення дійсності суто абстрактними положеннями, а передовсім діяльнісний інструмент правового регулювання усіх без винятку суб'єктів правопорушень (вони узагальнюють знання про суть предметів і процесів, які призвели до вираження сформованого на такій основі ідеал, що виступає як ціль практичної діяльності) [1, с. 217].

До виконання базових загальносуспільних вимог і правових норм зобов'язані органи державної влади, управління, а також інші державні організації і особи та органи внутрішніх справ зокрема. Перш за все це стосується законності, обумовленості та доцільності дотримання правових норм у своїй службовій діяльності. Нині, на жаль, тематика доцільного використання правових норм частіше й частіше підміняється вимогами, котрі ставляться в рамках реалізації права загалом. Це означає, що окремі принципи праворозуміння усе ще залишаються поза об'єктом дослідження і поза межами їх реалізації.

На нашу думку, достатньою мірою важливими у цьому контексті виступають поняття «справедливість» і «відповідальність», особливо що стосується їх реалізації у практичній діяльності.

Мета та задачі цієї наукової розвідки полягають у вивченні філософсько-правових засад методології дослідження зв'язку справедливості та відповідальності.

Проблемам дослідження зв'язку справедливості та відповідальності присвячували свої праці такі філософи, мислителі та вчені: А.М. Васильєв, А.Л. Вязов, В.А. Гацелюк, А.А. Гусейнов, Р. Давид, К. Жоффе-Спінозі, Г. Йонас, А.Н. Леонт'єв, Г.М. Магомедов, Н.С. Малєин, М.В. Медведченкова, В.В. Похмелкин, Є.Є. Чередніченко, В.В. Шишко та ін. Проте безпосередньо предметом їхніх досліджень зазначені у науковій розвідці питання не були, аналізованої тематики вони торкалися епізодично, здійснюючи дослідження більш широких чи суміжних аспектів справедливості та відповідальності. Отже, у галузі філософії права дослідження зв'язку справедливості потребує подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Вимога справедливості та відповідальності, свободи та дотримання прав і свобод людини, є багатовіковою традицією. Окрім того, як показує практика, спроби реалізувати ідеал справедливості неодмінно призводять до загального зрівнювання, що черговий раз доказує неможливість поєднати між собою ідеали справедливості та свободи, натомість підкреслює можливість такого поєднання між справедливістю і, скажімо, відповідальністю. Хоча відповідальність, опираючись на переконання Г. Йонаса, відображає собою поєднання засад справедливості та свободи [6]. Звісно ж, філософ у побудові своїх концепцій взяв до уваги герменевтичний прийом щодо відповідальності – живучи у світі, людина силою самого факту свого існування змушена запитувати і не стільки знаходити відповіді на запитання, скільки самій відповідати, бути відповідальною перед світом.

У цьому контексті можемо зазначити, що засади справедливості та свободи мають соціальний характер і більше належать до гуманітарних наук, а відповідальність, своєю чергою, більше стосується правових наук, не оминаючи й гуманітарні. Більше того, відповідальність на відміну від справедливості та свободи зосереджена над факторами часу, враховуючи забезпечення майбутнього.

Слід також відзначити, що будь-який вид відповідальності безпосередньо пов'язаний із рівнем культури особистості. Для прикладу: на юридичну відповідальність впливають передусім вік і психічний стан людини; на моральну відповідальність – совість і моральний обов'язок; на психологічну відповідальність – відчуття сорому за невиконаний обов'язок тощо.

Крім того, не можна, на нашу думку, розглядати справедливість та відповідальність поза таким поняттям, як провина. Філософсько-правовий вимір останньої полягає в усвідомленні людиною наслідків завданої шкоди. Тому провина пов'язана передусім із злочином, хоча людина не завжди готова це усвідомити, намагаючись або переставити власну провину на інших осіб, або знайти причини своєї провини ззовні.

Тим не менше, попри усвідомленість людиною своєї провини на філософському, психологічному чи моральному рівні, з юридичної точки зору провину встановлює виключно суд. У цьому випадку справедливість – це вираження правового покарання крізь призму правосуддя, рівноцінного до усіх правового підходу.

Отже, справедливість можемо трактувати регулятором міжособистісних відносин, в яких виражений такий принцип: «справедливо діє не той, хто справедливо діє по відношенню до себе, а передовсім той, хто справедливо діє по відношенню до інших осіб». Відповідно до цього, можемо вивести наступне наше твердження: справедливість – співмірність ідеалу зі сущим такою мірою, якою вимірюється співмірність між покаранням і відповідальністю.

Для прикладу, В.А. Гацелюк диференціює відповідальність як напрям розвитку, принцип, провідну ідею права загалом і кримінальної політики зокрема. «У рамках якісної позиції права, – стверджує дослідник, – диференціацію відповідальності трактують як утвердження у законі різних її видів залежно від характеру та ступеню суспільної небезпеки правопорушення. Наприклад, до диференціації відповідальності слід віднести її розподіл відповідно до галузей права. Відповідно, в кримінальному праві під диференціацією відповідальності здебільшого розуміють утвердження кримінальним правом різних видів (форм, обсягу, міри) відповідальності залежно від характеру і ступеня суспільної небезпеки правопорушення та особистості правопорушника» [3, с. 114–116].

У цьому контексті, на нашу думку, доцільно все ж таки диференціацію відповідальності в кримінальному праві розглядати виключно крізь при-

зму засад справедливості. В межах односторонньої вимоги урахування виключно суспільної небезпеки правопорушення слід визнати при цьому, що справедливим вирок може бути лише тоді, коли він буде відповідати важкості здійсненого правопорушення та особистості правопорушника. Разом з тим урахування особистості правопорушника повинне, обов'язковим чином, відповідати засадам гуманізму.

Сьогодні простежується підвищений інтерес до ідеї дистрибутивної справедливості, в контексті якої зміщується акцент власне з публічного права на відносини між приватними особами, приватне право загалом. У такому випадку ключові позиції щодо забезпечення справедливості в суспільстві займають держава та управління.

Своєю чергою, правові норми, які нещодавно ще мали значення регуляторів суспільних відносин, втрачають свою правову основу. Для прикладу, в кримінальному праві присутні часті випадки неординарного трактування справедливості, оскільки один і той же вирок може бути справедливим для осудженого та несправедливим для потерпілого, адже розуміння цього принципу в кожного з них різне. Слушно щодо цього випадку висловлюється Є.Є. Чередниченко: «Поняття справедливості чи несправедливості формується в людини на ґрунті певних об'єктивних історичних умов життя суспільства, які сприймаються суб'єктом крізь призму його ж індивідуальних особливостей, особистого досвіду, психологічних і моральних характеристик» [12, с. 42].

Хоча й слід брати до уваги те, що кримінальне право не може опиратися на абстрактність принципу справедливості в його особистісному відображенні конкретною особистістю. Необхідно зазначити, що право та діяльність, пов'язані з його реалізацією, взаємопроникаються і взаємодоповнюються. Такого роду співвідношення виражає сформульовану в змісті права модель праворозуміння, поза якою регулятивний вплив права є неможливим. Фактично, як слушно зауважує А.Л. Вязов, у змісті об'єктивного права вкоріненими є і принципи реалізації права. Причому в контексті вираження права вони дані в ньому саме як основні начала правозастосовної діяльності, а не права. Таким чином, право встановлює і проголошує принципи вищезначеної діяльності, яка дозволяє утвердитися істині в житті, втілитися у суспільних відносинах. Відтак, право та реалізація права єдині [2, с. 153]. З-поміж значущих принципів для функціонування правової і демократичної держави слід виокремити верховенство права. Необхідною умовою в такому контексті є вивчення проблематики відношення до даного питання у свідомості громадян.

Сьогодні в державотворчих і правотворчих процесах набуває новизни та актуальності тематика ретельного регулювання суспільних відносин, включаючи, безумовно, реформування конституційного розвитку держави, утворення нових законів тощо. Більше того, як слушно з цього приводу зазначає

М.В. Медведченкова, аналіз та облік психологічних факторів спроможні підсилити ефективність впливу правових норм на регламентацію суспільних відносин, а, також сприятимуть позитивному розвитку загального уявлення про закон з точки зору його поліфункціональності, що включає його оцінку за критерієм справедливості [10, с. 3–4].

У цьому контексті не другорядне значення надається і відповідальності як відображенню схильності особи дотримуватися загальноприйнятих соціальних норм у власній поведінці та готовності відповісти за свої вчинки перед собою і суспільством. Зрештою, дослідження уявлення громадян про верховенство права та дотримання закону в суспільстві, як і дотримання особистих прав і свобод, державна гарантія їх забезпечення є, достатньою мірою, важливими в сьогоднішніх умовах глобалізаційного розвитку та формування правової держави й громадянського суспільства.

Базуючись на історичному розвитку суспільства, термін «справедливість» є одним із цілеспрямованих у формуванні правової і демократичної держави. В принципі, говорячи про справедливість, необхідно передбачати й поняття «обов'язковість», оскільки в межах такого підходу вимірюється відповідність між практичним значенням діяльності громадян у державотворчих і правотворчих процесах та їх соціальним статусом, матеріальним станом та ін. Тобто мова тут йде і про відповідність між правами людини та їх реалізацією, і про відповідність між вітальними та соціокультурними потребами й відповідними до них інтересами тощо.

Таким чином, як стверджує Г.М. Магомедов, справедливість як феномен існує у людському суспільстві починаючи з виникнення первісного суспільства. На думку науковця, як термін, «справедливість» почала використовуватися ще у Греції в межах родової спільноти, принаймні в поемах Гомера цей термін вживається як синонім обов'язковості в моральному сенсі. Фактично у всіх стародавніх письмових джерелах термін «справедливість» вживається як критерій обов'язковості в міжособистісних стосунках, або ж у відносинах між племенами в контексті примітивної рівності [8].

Зрештою, проблематика правосвідомості переплетена з особистісним сприйняттям реалізації закону як регулятора суспільних відносин, тому стосується, безперечно, оцінки впливу закону крізь призму справедливості та відповідальності.

Як зауважує А.Н. Леонтьєв, закон виконується за умови сприйняття його більшістю громадян в якості «прояву справедливості» та, безумовно, якщо реалізація закону визнаватиметься як загальнозначуща річ. Отже, проблема законотворчості зводиться до інтеріоризації доцільності виконання законів, закон виконуватиметься тоді, коли доцільність його виконання перейде в «особистісний смисл» [7, с. 83].

Для прикладу, В.В. Шишко стверджує, що, запобігаючи правопорушенням, право одночасно стоїть на сторожі соціальної справедливості. Воно є нор-

мативно закріплена справедливість, що не тільки захищає людину від посягань на її права і свободи, а й запобігає намаганню її примусового «ощасливлення» в «ім'я справедливості». У демократичній правовій державі, яка забезпечує дотримання основних прав і свобод людини, індивід повинен самостійно орієнтуватися у своєму житті, своїх потребах і не використовувати без потреби державний примус як в ім'я добра, так і в ім'я зла, до тієї межі, поки він не порушить закон. Кожна людина має право ігнорувати будь-які поради, побажання будь-якого добродія й авторитета, якщо її дії не порушують чинне законодавство і не завдають шкоди іншим людям [13, с. 400].

У принципі, ненасилля безпосередньо пов'язане з боротьбою за справедливість і трактується як впливове діяння у цій боротьбі. Остання, своєю чергою, – це єдиний оправданий і дієвий шлях до реалізації справедливості. Для прикладу, як зазначає А.А. Гусейнов, ненасильна діяльність вирішує проблему аморальних засобів за визначенням: вона є обов'язком досягати цілей, не виходячи за морально дозволені межі, не застосовуючи таку зброю зла, як насильство; вона має самодостатнє значення, містить те начало справедливості, в ім'я якої здійснюється; у ній засоби та цілі розташовуються у якісно однорідній моральній площині та взаємонаближаються настільки, що змінюються одні одних; фактично одне з її провідних гасел звучить: «немає шляхів до миру, мир – це і є шлях» [4, с. 73–74].

Опираючись на вищенаведені погляди А.А. Гусейнова, можемо підкреслити, що цінність ненасильної діяльності, трактованої в історично-значимому контексті, полягає у її подоланні прірви між цілями та засобами та породжувану цією ж прірвою несправедливість (добробут одних осіб чи спільноти досягається коштом страждань інших осіб чи спільнот). Більш того, доцільно, на нашу думку, відзначити й аморальність пасивності в діях як відображення капітуляції перед несправедливістю. Натомість насильство як відповідь на несправедливість, поруч із пасивністю може вважатися більш достойним, оскільки попри свій хибний і злий вимір, принаймні, відображає шлях активності у несприйнятті зла та боротьби з ним.

Висновки. З-поміж складових відповідальності людини необхідно, в обов'язковому порядку, виокремити такі її якості та вміння: справедливість, чесність, гідність, схильність нести відповідальність за наслідки вчинених дій та ін. Перераховані вище якості унеможлижуються у своєму розвитку поза межами окремих емоційних рис людини, серед яких передовсім – здатність до самопожертви та співчуття до інших. Окрім того, виконання того чи іншого обов'язку передбачає і використання таких вольових якостей, як наполегливість, стійкість, витримка та ін. Отже, можемо зазначити, що зв'язок справедливості та відповідальності виражається не лише в характері людини, а й у її почуттях, сприйнятті, усвідомленні, світогляді, свідомості й у різних проявах поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А.М. Васильев. – М. : Юридическая литература, 1976. – 264 с.
2. Вязов А.Л. Принципы справедливости в научном дискурсе право-приминительной деятельности / А.Л. Вязов // Власть и управление на Востоке России. – 2007. – № 4. – 150–160.
3. Гацелюк В.А. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы / В.А. Гацелюк. – Луганск : РИО ЛАВД, 2003. – 152 с.
4. Гусейнов А.А. Этика ненасилия / А.А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 72–81.
5. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ereading.org.ua/bookreader.php/48195/Rene__Osnovnye_pravovye_sistemy_sovremennosti.html.
6. Ионас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Ионас ; пер. з нім. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность : [авторский сборник] / А.Н. Леонтьев. – М. : Академия, 2005. – 352 с.
8. Магомедов Г.М. Философия справедливости : [программа спецкурса] / Г.М. Магомедов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dagphilos.narod.ru/stmagg1.htm>.
9. Малейн Н.С. Юридическая ответственность и справедливость / Н.С. Малейн. – М. : Юридическая литература, 1992. – 192 с.
10. Медведченкова М.В. Взаимоотношение правового сознания и представлений о справедливости : автореферат дис. ... к. псих. н. : спец. 19.00.05 / М.В. Медведченкова ; Моск. гос. лингвист. ун-т. – М., 2001. – 26 с.
11. Похмелкин В.В. Социальная справедливость и уголовная ответственность / В.В. Похмелкин. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1990. – 176 с.
12. Чередниченко Е.Е. Принципы уголовного законодательства. Понятие, система, проблемы законодательной регламентации / Е.Е. Чередниченко. – М. : Wolters Kluwer, 2007. – 192 с.
13. Шишко В.В. Справедливість як права цінність, що забезпечує дотримання основних прав і свобод людини / В.В. Шишко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридичні науки». – 2010. – № 3. – С. 392–400.